

Kulturní statky a problémy vlastnictví. Zkušenosti střední Evropy po roce 1989.

Mečislav Borák

Tereziánské listy, 32, 2004, s. 85-94. ISBN 80-85433-93-1.

Pod tímto názvem se ve dnech 30.-31. května 2003 konala ve Varšavě mezinárodní vědecká konference, pořádaná zdejší Batoryho nadací (Fundacja im. Stefana Batorego). Sešla se na ní více než stovka muzejních pracovníků, historiků, archivářů, právníků, novinářů, státních úředníků, zástupců židovských obcí a mnoha dalších institucí, organizací a sdružení, především z Polska, ale též z Německa, Slovenska, Maďarska, Litvy, Běloruska, Ukrajiny, Ruské federace, USA a také z České republiky (Jaroslav Lobkowicz z Parlamentu ČR, Pavel Jirásek z Ministerstva kultury ČR, Jan Kudrna z Karlovy Univerzity, Helena Krejčová a Mečislav Borák z Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války). Konference vycházela z mezinárodních úmluv týkajících se navrácení kulturních statků (především židovských), uloupených za druhé světové války jejich majitelům, jak je stanovily např. zásady Washingtonské konference z prosince 1998, doporučení ICOM z ledna 1999, rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy č. 1205 z listopadu 1999 a Vilniuská deklarace z října 2000. Právě Vilniuské fórum doporučilo pravidelně konat mezinárodní setkání expertů, na nichž by se projednávaly názory a zkušenosti spojené s praktickým uplatňováním zmíněných úmluv v jednotlivých zemích.

Varšavská konference bezprostředně navazovala na několik podobných setkání, jež se v Polsku nedávno uskutečnila. Již tématem mezinárodní konference „*Přemístěné kulturní statky. Případ západní Evropy a problémy států střední a východní Evropy ve XX. století*“, konané 25.–26. ledna 2002 ve Varšavě, byly otázky vztahu států ke kulturnímu dědictví a role národní identity při jeho určování včetně vlivu změn, k nimž v posledních desetiletích v Evropě došlo. Otázkám kulturních statků, jež byly za druhé světové války ztraceny v Polsku, stejně jako mezinárodním aspektům přemístěných uměleckých děl a sbírek bylo věnováno setkání s účastí polských archivářů, knihovníků a muzejníků, jež se konalo 12.–13. prosince 2002 v městě Kazimierz Dolny, podobně jako setkání ve Vratislavi, konané 10. dubna 2003. Od října 2002 začalo v Polsku působit *Poradní fórum pro rozptýlená umělecká díla*, nezávislý a nepolitický sbor expertů při Sdružení historiků

umění. Polští kolegové tedy mají už řadu zkušeností s řešením otázek, jež se staly též obsahovou náplní recenzované konference.

Jednání zahájil *Andrzej Ziabicki*, známý fyzik a významný činovník Polské akademie věd. Úvodní referát na téma „*Dědictví a transformace*“ přednesl *Jacek Purchla*, historik umění na Jagellonské univerzitě v Krakově a předseda Rady pro ochranu památek při Ministerstvu kultury. S doprovodem barevných diapozitivů připomněl vývoj a tradice ochrany památek v poválečné Evropě i nové šance a konflikty, k nimž dochází v současnosti, zvl. v souvislosti s komercializací památek. Zmínil se o krakovské konferenci z roku 1991, zaměřené na problematiku účasti státu na kulturním dědictví současnosti, na hledání společného jazyka k ochraně starých i nových památek. Zkušenostem z této práce za posledních deset let je věnovaná kniha „*Střední Evropa – nový rozměr dědictví 1991-2001*“, vydaná nedávno v Krakově. Závěrem si posteskl, že kultura v Polsku, na rozdíl od jiných odvětví, dosud neprošla transformací, takže se prohlubuje její stagnace a izolace od trendů soudobého světa.

První zasedání nazvané „**Majetek soukromých osob a reprivatizace**“ vedl *Jerzy Kranz*, právník a diplomat, znalec mezinárodního práva. Historička umění a vedoucí Polského výboru ICOM *Dorota Folga-Januszewska* se ve svém referátu zabývala otázkou, proč potřebné změny v kultuře probíhají tak pomalu. Poukázala na úlohu, jakou kdysi měly soukromé sbírky a první národní muzea při vzniku novodobých národů, kdy první galerie vznikaly z vypůjčených sbírek, darů a vlasteneckých pohnutek. To samozřejmě nevyklučovalo, že některé tyto dary byly vlastně ukradeny jiným národům, či že se po revolucích staly „majetkem lidu“. Zmínila se o vlně národního nadšení, s níž bylo budováno meziválečné Národní muzeum ve Varšavě (získalo přes 60 tisíc darů, též z ciziny), o obětavosti při záchraně sbírek při válečném útoku v září 1939, o zničení a rozkradení památek za druhé světové války. Pokud se některé sbírky po válce do Polska vrátily, byly už většinou brány jako státní majetek, i když původně byly do muzeí jen zapůjčeny. Byl zaveden pojem společenského vlastnictví lidového státu, dnešní restituace majetku však musí důsledně přihlížet k etickým hodnotám těchto vztahů.

Stefan Turner z university v Saarbrückenu spolupracuje s Ústavem pro studium mezinárodní ochrany kulturních statků a publikoval několik prací o osudech německého kulturního dědictví za II. světové války a po ní. Připomněl problematiku konfiskovaného majetku, nově řešenou po sjednocení Německa. Rozlišil konfiskáty na základě okupačního práva a úlohu orgánů SSSR a NDR, a konfiskáty u soukromých vlastníků

uměleckých děl, označených za kapitalisty. Bývalo zvykem, že sbírky politických vězňů v NDR byly zabaveny a prodány na Západ, často pod cenou, což umožňovaly právní předpisy komunistického režimu NDR. Rovněž židovský majetek nebyl v NDR po válce vrácen majitelům, ale byl zkonfiskován státem. Jeho návrat je velmi složitý, jednání o něm vyžaduje opatrné formulace.

Algis Balezentis je litevský právník, zástupce ředitele odboru veřejného práva na Ministerstvu spravedlnosti. Hovořil o právních aspektech restitucí kulturního majetku na Litvě poté, co získala nezávislost, o těžkých následcích německé a sovětské okupace země, za něž nový stát nenese odpovědnost. Proto byly schváleny jen částečné reparace, jejichž součástí je vrácení hmotného majetku původním vlastníkům a kompenzace za majetek, který není možno vrátit. Jen na tyto kompenzace bude stát potřebovat asi 500 milionů dolarů, takže je bude vyplácet až do roku 2011.

Ágnes Peresztegi, absolventka právnických fakult v Budapešti a v USA, je v současné době ředitelkou evropské části Komise pro navrácení uměleckých děl při Světovém židovském kongresu. Hovořila o otázkách nacionalizace majetku za války v době komunismu v Maďarsku, kdy kulturní majetky zprvu mohly být soukromé, ale musely být evidovány v muzeích, takže to usnadnilo pozdější zestátnění tohoto majetku. Když nebyl znám vlastník majetku, nedošlo k jeho znárodnění, ale k sekvestraci (ustanovení vnucené úřední správy), což byly též obvyklé součásti trestů politických odpůrců režimu za nacismu i za komunismu. Návrat majetku rehabilitovaným osobám nebyl realizován.

Jan Kudrna z Katedry ústavního práva Právnické fakulty Karlovy univerzity zastupoval nepřítomného proděkana této fakulty *Jana Kuklíka*, s nímž společně referát připravil. Označil majetkové restituce za významnou politickou otázku, o níž se vedly spory. Odpůrci restitucí tvrdili, že komunistický režim uškodil všem, zastánci restitucí naopak zdůrazňovali nelegitimnost tohoto režimu. Zákon o restitucích byl po dlouhých jednáních přijat, i když bylo značně problematické, jak restituce prakticky provádět. Zákon stanovil, že se bude restituovat jen majetek, který existuje, rekompensace majetku nebyly přijaty. Rozhodující bylo stanovení časového mezníku pro restituce, jímž se nakonec stal den komunistického puče, 25. únor 1948.

Zygmunt Rakowiecki, předseda Polského agrárního sdružení z Varšavy, zastoupil nepřítomného bývalého ministra financí *Krzysztofa Huberta Łaszkiwicze*, který byl v devadesátých letech předsedou Konzultační rady pro reprivatizaci. Protože

Z. Rakowiecki byl v minulosti členem všech parlamentních komisí, které jednaly o reprivatizaci majetku, mohl o tomto problému podat zasvěcený výklad. Podle něj nebyl v Polsku přijat žádný právní akt, který by reprivatizaci umožnil, a dosud tam platí staré zákony z doby komunismu. Někdejší zábory majetku jsou stále právoplatné, chybí vůle k právní změně. Byly sice zpracovány dvě koncepce, ale tu první, jež předpokládala navrácení poloviny majetku, vetoval prezident, a ta druhá, jež chtěla vrácení aspoň toho majetku, který byl zabaven i v rozporu s tehdejšími komunistickým právem, byla odmítnuta jako protiústavní. Svou roli zde sehrává i otázka, jak odškodnit polské obyvatele žijící za hranicemi dnešního Polska.

V diskusi k této části konference se objevily názory, že těžištěm polské kultury byl odjakživa venkov, a že tedy k největším kulturním ztrátám při konfiskaci majetku nedošlo ve městech, ale na venkovských dvorech. Na názor, že není pravda, že se v Polsku vůbec nevrací majetek, když probíhají aspoň církevní restituční, odpověděl vedoucí Svazu židovských náboženských obcí Polské republiky *Jerzy Kichler*. Potvrdil, že katolická církev i židé sice získali zpět část svého majetku, ale že z dosud více než 5 tisíc podaných židovských žádostí bylo vyřízeno jen několik set, a z více než tisíce požadovaných hřbitovů jich bylo navráceno jen asi sto. V Polsku chybí evidence o židovském majetku, měl by se zveřejnit na internetu. Jiné hlasy v diskusi uvedly, že dochází i k restituci majetku některých nadací (Czartoryskich, Ossolińskich aj.), že majetky osob deportovaných do Ruska nebyly dosud vráceny, že galerie po válce legálně nabyly umělecká díla od nelegálních vlastníků a mnohdy je zachránily a restaurovaly, takže by je teď neměly vracet. Hovořilo se o potřebě respektu k právním systémům jednotlivých zemí, o subtilním rozhodování v případech, kdy došlo k nabytí nějaké věci v dobré víře, či o tvorbě nových etických norem, kdy se muzea dobrovolně dohodnou s oprávněnými vlastníky uměleckých děl o narovnání, a ti pak svou žádost o soudní vyřízení restituční stáhnou.

Druhé zasedání nazvané „**Majetek obětí holocaustu**“ řídil *Stanisław Krajewski* z Filozofické fakulty Varšavské univerzity, člen výboru Svazu židovských náboženských obcí v Polsku a autor řady prací s židovskou tematikou. Již zmíněná *Ágnes Peresztegi* z Budapešti charakterizovala maďarské právní předpisy o majetku židů od roku 1944 v souvislosti se současnou snahou o jeho odškodnění. Připomněla, že Maďaři se většinou pokládají spíše za zachránce židovského majetku, kteří nemají odpovědnost za deportace, realizované až koncem války Němci. Spojenci však činili Maďary v této věci

spoluodpovědnými, neboť k vyvlastňování židů docházelo již před deportacemi za Horthyho vlády. Židovské majetky byly po válce uloženy do muzeí. Jejich vlastníci měli sice dočasně na své majetky právo, ale jejich navrácení nebylo možné. Teprve po roce 1989 se situace mohla změnit, dosud však lze vrátit pouze kultovní předměty a žádná kompenzace majetku neexistuje. Maďarsko tak podle referentky porušuje mezinárodní dohody, neprovedlo evidenci židovského majetku a nezpřístupnilo katalog zabaveného jmění, vláda v této věci lže a neuznává ani rozhodnutí vlastních soudů, za což je předmětem kritiky v zahraničí.

Fero Alexander, předseda Ústředního svazu židovských náboženských obcí Slovenska, vylíčil situaci, k níž ve věci navrácení židovského majetku došlo po rozpadu Československé republiky na Slovensku. Restituce se týkaly jen období od února 1948 a židovský majetek nebyl v předpisech samostatně zmiňován. Židovské obce mohou žádat o vrácení majetku, který jim byl zabaven už v období po Mnichovu, od října 1938. Vzhledem ke specifickému historickému vývoji Slovenska zde neexistovaly žádné velké židovské sbírky, vždyť za války tu existovaly jen tři umělecké galerie. Zdejší židé patřili k chudším vrstvám společnosti, proto je také málo žádostí o navrácení židovského majetku. Hodně majetku zůstalo bez vlastníka v důsledku holocaustu. Vláda chce dosáhnout porozumění se židovskými obcemi, jimž hodlá podle českého vzoru majetek bez vlastníka, oceněný na 24 miliony dolarů, z jedné třetiny kompenzovat.

Franciszek Cemka, pracovník Archeologického a etnografického muzea v Lodži a Ministerstva kultury, je spoluautorem nového muzejního zákona a předpisů o ochraně sbírek. Uvedl některé konkrétní příklady o tom, jak složité bývá posouzení majetkových nároků. Komu například patří akvarely romských vězňů uložené v osvětimském muzeu – jejich autorce, muzeu nebo Romům? Muzeum je kdysi v dobré víře legálně koupilo. Území Polska bylo v době holocaustu největším židovským centrem, ale židovské sbírky nekradli Poláci, nýbrž jejich okupanti – Němci, a zčásti též Rusové. Zbylé opuštěné majetky převzala po válce muzea a tak je zachránila. Převzetí se však odehrávalo bez náležité dokumentace, docházelo i k nelegálnímu vývozu sbírek. I když je evidence židovského majetku v Polsku velmi obtížná, s jeho vydáváním by neměly být problémy. Seznam majetku bude již brzy zveřejněn na internetu.

Historik *Hans-Joachim Hinz* se zabývá otázkami vyvlastňování uměleckých děl za nacistického i komunistického režimu v Německu. V referátu si všimnul především historických a právních souvislostí vývoje vlastnictví židovského majetku na území

bývalé NDR. Po pádu režimu se měly do 30. června 1993 podávat žádosti o navrácení majetku, na příslušných ministerstvech vznikla k tomuto účelu zvláštní oddělení. Zatímco v západní části Německa dostávali poškození rekompensace i za majetek, který byl již zničen, ve východní části tomu tak nebylo, tady byly odškodňovány jen oběti nacismu. Do dneška bylo na rekompensace vydáno už přes 2 miliony dolarů, muzea evidují všechny restituční požadavky. Všechny úřední akty vůči židům uskutečněné po roce 1933 byly označeny za protiprávní. Přestože je uspokojování restitučních nároků v Německu na dobré úrovni, ani tam se všechny problémy s tím spojené, zvláště některé právní záležitosti, nedaří vždy vyřešit.

Pavel Jirásek, ředitel odboru ochrany movitého kulturního dědictví muzeí a galerií v Ministerstvu kultury a předseda výkonného výboru Mezinárodní sekce pro bezpečnost kulturních institucí při Mezinárodní muzejní radě ICOM, nastínil situaci v České republice. Vláda ČR utvořila v roce 1998 pro řešení problematiky navrácení majetku obětí II. světové války Smíšenou pracovní komisi v čele s místopředsedou vlády, jejíž expertní tým objasňoval historické, právní a ekonomické aspekty této problematiky, především otázku arizace židovského majetku. V letech 1998–1999 byla provedena revize sbírek v muzeích a galeriích s cílem zjistit majetky, jež by mohly patřit obětem holocaustu z let 1938–1945. Bylo identifikováno asi 10 tisíc takových předmětů, jejich seznam byl zpřístupněn na internetu. Asi 700 předmětů bylo již vráceno oprávněným vlastníkům, včetně například uměleckých sbírek z Moravské galerie v Brně. Na činnost vládní smíšené komise navázalo v roce 2001 zřízení Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, které provádí též heuristický výzkum pramenů v českých i zahraničních archivech a kontrolu přírůstkových a inventárních knih v muzeích a galeriích.

Gražyna Dremaitė je profesí konzervátorka z Národního muzea krásných umění ve Vilniusu a zároveň je vedoucí parlamentní Státní komise ochrany památek Litvy. Podle jejího vyjádření židovské obce na Litvě o navrácení svého někdejšího majetku ani nežadají, přesto jej stát na základě dekretu prezidenta vydává a dochází pak mnohdy k jeho vývozu či prodeji do zahraničí. Tak bylo vydáno přes 300 tór, které pak byly většinou vyvezeny země. Litevská muzea tak ztrácejí to, co sama zachránila a mnohdy nákladně restaurovala.

Karina Dmitrijeva je vedoucí oddělení vzácných tisků v Ruské knihovně zahraniční literatury v Moskvě a ředitelkou Mezinárodního informačně-dokumentačního centra pro

otázky přemístěných kulturních statků. Na toto téma vydala již několik prací a ve svém referátu podrobně představila poslední ediční projekt Ministerstva kultury Ruské federace – *Katalog rukopisů a archivních materiálů ze Židovského teologického semináře města Vratislav, nacházejících se v ruských depozitářích*. Knihy a archivní sbírky byly původně odcizeny nacisty a po válce se staly součástí válečné kořisti odvezené do Sovětského svazu, a dosud se nacházejí v Ruském státním vojenském archivu v Moskvě. Publikování katalogu o podobě 39 kusů těchto sbírek pokládá ruský ministr kultury za úspěšný výsledek vědeckého bádání, dobré vůle a společného úsilí řady společenských a státních institucí, včetně podpory z amerických zdrojů. O tom, zda a jak probíhá navrácení majetku obětem II. světové války v Rusku, se referát bohužel nezmínil.

V diskusi k tomuto bloku vystoupil opět vedoucí Svazu židovských náboženských obcí v Polsku *J. Kichler* s názorem, že je hanbou každého státu, v jehož muzeích ještě zůstávají nějaké židovské sbírky a majetky. Kultovní předměty nesmějí být podle teologických předpisů uloženy v muzeích, ale musí sloužit židovským obcím. V Polsku se žádné umělecké dílo ze židovských majetků dosud obcím nevrátilo, jen ve Varšavě město zapůjčilo z depozitáře Židovského muzea nějaké dílo místní synagoze. Žádný žid v Polsku dosud nezískal zpět svůj dům, proč se tedy vůbec hovoří o rehabilitacích. Neřeší se otázka majetku, který nemá dědice, ale ten majetek přece dosud někde existuje. Ředitel Muzea Mazowiecka z Płocku *Tadeusz Zaremba* si postěžoval, že židovské předměty předané před časem do Židovského muzea ve Varšavě tam dle jeho informací beze stop zmizely. Podle dalšího hlasu z diskuse se do Polska loni vrátilo z Británie 5 židovských uměleckých děl, další přišlo z Rakouska. Proto i Polsko musí dodržovat přijaté dohody, hledat a zveřejňovat případné židovské majetky uložené v muzeích a galeriích. K doplnění referátu zástupkyně Ruské federace uvedl *P. Jirásek*, že další část kolekce knih a archivních materiálů odcizených nacisty z Židovského teologického semináře ve Vratislavi (v rozsahu 42 kusů) byla nedávno nalezena v České republice a připravuje se její navrácení do Polska. *Patricia Kennedy Grimsted* z Ukrajinského výzkumného institutu Harvardské univerzity v Cambridge v USA sdělila, že v bývalém sovětském „kořistním“ archivu, v němž byly nalezeny sbírky semináře z Vratislavi, je celá řada dalších archiválií židovské provenience. Zveřejnila o tom studii „*Twice Plundered or Twice Saved? Identifying Russia's Trophy Archives and the Loot of the Reichssicherheitshauptamt*“ (Holocaust and Genocide Studies, Volume 15, Fall 2001, Number 2, pp. 191-244).

Třetí zasedání konference neslo název „**Majetek společenských organizací, církví a náboženských sdružení. Problém dědického práva institucí a statků přemístěných v důsledku změn státních hranic**“. Místo nepřítomného *Władysława Czaplińskiego*, znalce mezinárodního práva, řídila jednání *Nawojka Cieślińska-Lobkowitz*, historička a kritička umění, bývalá ředitelka Polského institutu v Düsseldorfu a galerie v Lodži, v současné době generální sekretářka polského Fóra pro záležitosti rozptýlených kulturních statků. Jako první vystoupil právník *Wojciech Kowalski*, profesor Slezské univerzity v Katovicích, titulární velvyslanec Ministerstva zahraničních věcí Polské republiky a vedoucí skupiny expertů UNESCO připravující zásady pro řešení sporů o umělecká díla přemístěná v době II. světové války. Vysvětlil stručně historii sporů o kulturní statky ve střední Evropě ve středověku i v období po vzniku nových států po roce 1918, kdy se soustředil na spory mezi Rakouskem a Maďarskem, a mezi Polskem a SSSR (Ukrajinou spolu s Ruskem). Zdůraznil problém tzv. znovuzískaných zemí na západě Polska po roce 1945. Došlo k obrovským přesunům obyvatel, ale takřka bez přesunu kulturních statků z východu Polska, německé majetky na západě Polska byly znárodněny. V roce 1991 byla mezi Polskem a Německem uzavřena smlouva o vzájemné ochraně evropského dědictví, podobně jako s Ukrajinou. V Minsku se v roce 1991 dohodlo 11 evropských prezidentů o vrácení kulturních statků do zemí jejich původu.

Gábor Galik, známý právník z Budapešti a zástupce generálního ředitele Kabinetu předsedy vlády, se zabýval průběhem restitucí církevního majetku v Maďarsku. Už v roce 1945 došlo k záboru církevního majetku, který přebírala družstva a státní instituce, což se týkalo i půdy, zrušení klášterů a církevních škol, zestátnění budov. K rekompencacím došlo až po roce 1990, v roce 1991 byl přijat zákon o navrácení církevního majetku.

Český právník *Jan Kudrna* z Prahy hovořil o rozdílu mezi právem vlastnit majetek a právem s majetkem disponovat. Zdůraznil význam správného určení časového mezníku, do kterého by se měly restituice vracet. Stručně nastínil vztah státu k církvi již za reforem Josefa II. a situaci po vzniku ČSR, kdy se objevily snahy oddělit církve od státu, avšak odlohu nešlo provést. Všechny zásadní změny týkající se církevního majetku v českých zemích neprovedli až komunisté, ale už o 200 let dříve rakouská monarchie. Dosud trvá povinnost státu podporovat církve, stejně jako diskuse o rozsahu navrácení církevního

majetku. Svou roli při tom sehrává i skutečnost, že na rozdíl od Polska či Slovenska patří jen malá část společnosti v ČR ke katolické církvi.

Serhij Kot je historikem v ukrajinské Akademii věd a vedoucím jejího Centra pro studium otázek návratu a restituce kulturních statků, zároveň působí v řadě státních orgánů jako expert v této oblasti a podílel se na přípravě zákona o ochraně kulturního dědictví z roku 2000. Zmínil se o tom, že v prostoru východní Evropy vznikl v minulém století celý komplex problémů souvisejících s přemísťováním kulturních statků, ať již šlo o změny hranic, pohyby armád, zničení sbírek, hromadné přesuny obyvatelstva, zábor ukrajinských cenností sovětským režimem a jejich vývoz na Západ na prodej do USA a jinam, zabavení majetku osobám pronásledovaným režimem, vývoz památek ze země za německé okupace aj. Specifická situace vznikla na západní Ukrajině, na Lvovsku a Volyni, po sovětské anexi polského území v roce 1939, kdy byly bývalé polské majetky znárodněny a majetek emigrantů byl zabaven. Existoval dokonce plán na zřízení sedmi státních muzeí. Po roce 1945 byla předána Polsku jen malá část majetku. Dnes je podle zákonů nezávislé Ukrajiny možnost restitucí a kompenzací na základě rehabilitace. Poslední zákon z března 2002 se týkal odstranění následků totalitní politiky ve věci práv církvi a náboženských společností. Dochází k soupisu takového majetku a k jeho regulovanému předávání vlastníkům, nelze například vrátit budovu, pokud v ní sídlí muzeum či kulturní zařízení. Židovské obce dostávají za své budovy kompenzace. Je však třeba vědět, že některých majetků se církve vzdala už před rokem 1917.

Nawojka Cieślińska-Lobkowicz podala velmi zasvěcený výklad o právních normách a předpisech, jimiž se řídí restituce kulturních statků v Polsku i v dalších evropských zemích. Publikovala na toto téma již řadu článků v polském tisku (zvl. *Gazeta Wyborcza*, *Tygodnik Powszechny*) a v současné době připravuje do tisku obsáhlou monografii pod názvem „*Restituce kulturních statků přemístěných v důsledku II. světové války od počátku 90. let dodneška. Srovnávací studie.*“

Čtvrté, poslední zasedání konference neslo název „**Reprivatizace, restituce a povinnost ochrany kulturního dědictví**“ a řídil je historik a knihovník Parlamentní knihovny, expert na válečné ztráty polské kultury *Andrzej Mężyński*. Historik umění a muzeolog *Andrzej Rottermund*, bývalý náměstek ministra kultury a umění a současný ředitel Královského zámku ve Varšavě, se vrátil do historie muzejnictví, sledoval roli národní aristokracie, úlohu mecenášů a další vývoj muzeí až do novověku. Připomněl význam dohod v Jaltě pro poválečný vývoj v Polsku, znárodnování, zabavování a

konfiskaci majetku ve prospěch státu. Podle platných zákonů z roku 1997 může stát vyvlastnit majetek jen za patřičné odškodnění, právní aspekty reprivatizace jsou však nedokonalé. Určitým kompromisním řešením může být založení nadací, na něž lze část majetku převést, jak tomu bylo v případě Czartoryskich, Ossolińskich, Raczyńskich.

Historik a archeolog *István Fodor*, čestný generální ředitel Maďarského národního muzea v Budapešti, byl v devadesátých letech členem Maďarského výboru pro restituce. Hovořil proto o zkušenostech muzea s restitucemi. V Maďarsku nedošlo k reprivatizaci, mohla být většinou jen kompenzována jiným majetkem. Existující depozita předválečných aristokratických rodů se po třech letech stala majetkem státu. Pokud se našli právní nástupci dědiců, snažila se muzea s nimi dohodnout, že za ochranu a restauraci sbírek si mohou ponechat některá díla důležitá pro historii Maďarska. Věci konfiskované při politických procesech (např. s kardinálem Józsefem Mindszentyem) většinou skončily v muzeích, ale část se jich ztratila. Proces navrácení konfiskátů církvím dosud trvá.

Také *Grażyna Dremaite* z Litvy popsal situaci v restituci kulturních statků ve své zemi. Došlo k vrácení kostelů a církevních budov, půda je dále v majetku státu. Ministerstvo kultury provedlo evidenci dvorů, jichž bylo zjištěno přes 800. V roce 1992 byl přijat zákon o ochraně vlastnictví a kompenzacích za zestátněné majetky, stát má zároveň povinnost ochraňovat sbírky ve svém držení.

Pavel Jirásek doplnil své předchozí vystoupení výkladem o potřebě ochrany národního dědictví ve veřejném i soukromém vlastnictví, uvedl zákony o ochraně památek v ČR, zákon o archivech i zákon z roku 2001 o navrácení kulturních statků a jejich vývozu. Přiblížil aktuální program Ministerstva kultury ČR ve věci ochrany památek, ať již se týká jejich zabezpečení, dokumentace, konzervace, obnovy či nabývání sbírek. Zdůraznil význam Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, jehož činnost je podporována vládou. Zvolený interdisciplinární přístup k hledání a identifikaci zavlčených židovských kulturních statků, deportovaných sbírek i konkrétních uměleckých děl je v evropském měřítku unikátní. Zápisy o těchto dílech jsou publikovány prostřednictvím internetu a zahrnují rovněž poválečné konfiskace.

Poslanec Parlamentu ČR *Jaroslav Lobkowicz*, člen Parlamentního shromáždění Rady Evropy ve Štrasburku, ukázal problémy restitucí na příkladu své rodinné větve šlechtického rodu Lobkowiczů. Po válce byla rodina vyvlastněna, jeho otec se měl stát

kastelánem na svém vlastním zámku. Zařízení zámku bylo odvezeno, část sbírek, skla aj. byla zničena. V roce 1959 přišlo další vyvlastění, po němž se vlastnictvím státu stal i zbytek rodinného majetku. Po roce 1968 J. Lobkowicz odešel do exilu a žil v Německu až do roku 1992. Zákon o restitucích umožnil navrácení majetku, kromě zámku se původnímu vlastníkovi vrátila s pomocí muzejníků i část sbírek. Zachování národní kultury je pro každý národ životně důležité, což platí nejen pro minulost, ale i pro budoucnost národů ve sjednocené Evropě a v jejím systému hodnot.

Astrid Müller-Katzenburg z Berlína je specialistkou na autorské právo v oblasti výtvarného umění, s obsáhlou mezinárodní zkušeností. Ve svém referátu hovořila především o alternativních metodách restitucí kulturních statků a právních koncepcích odškodnění. Kromě majetku uloupeného válkou (což řeší mezinárodní právo) jde též o majetek uloupený soukromníky či vojáky na vlastní pěst, což bývá velmi častým zjevem. Uvedla příklad židovského majetku, který byl nejen uloupen či zkonfiskován, ale též zcizen formou vynuceného prodeje. Konfiskace prováděl po válce i komunistický režim. Nelze zapomenout ani na „obyčejné“ krádeže, vždyť třetí největší světový trh je právě trh s kradenými uměleckými předměty. K základní právní koncepci zde patří, že koupě díla (kradeného předmětu) v dobré víře je nelegální transakcí, jež může pro kupujícího mít katastrofální následky. Při jednání o restitucích je vhodné respektovat tzv. zvykové právo a užívat mimosoudních postupů, včetně arbitráže.

Závěrečné shrnutí konference provedl *Piotr Kosiewski*, kritik a historik umění, pracovník pořadatelské Nadace Stefana Batoryho. Poděkoval všem účastníkům za nevšední zájem o projednávaná témata a kladně hodnotil úroveň přednesených příspěvků, jež budou vydány v samostatném sborníku.

Konference byla mimořádným přínosem i pro účastníky z České republiky. Poskytla jim nejen dobrý přehled o stavu výzkumu a právních předpisech týkajících restitucí a jejich uvádění do praxe ve většině zemí střední a východní Evropy, ale zároveň přinesla cenné zkušenosti a podněty pro pořádání další z cyklu těchto konferencí, jež se má uskutečnit už v listopadu 2003, právě pod patronací České republiky.